

НАШ ЈЕЗИК

Књига XLIV

Св. 1–2 (2013)

САДРЖАЈ

Чланци

О облицима фитонима <i>налеј</i> (МИЛИЦА РАДОВИЋ ТЕШИЋ).....	3
Именица <i>криза</i> у савременом српском језику (ЂОРЂЕ ОТАШЕВИЋ).....	13
Именица <i>учиџељ</i> у лексичком систему српског језика (БОЈАНА МИЛОСАВЉЕВИЋ)	29
Формирање дискурса основношколског уџбеника – законитости колокације и конкорданције (СЛАВКО СТАНОЈЧИЋ)	45
О идентификовању логичког субјекта и његовом представљању у описним речницима српског језика (АЛЕКСАНДРА МАРКОВИЋ).....	75
О 'госту' и 'гостопримству' у језику и речнику српског језика (РАДОЈКА ВУКСАНОВИЋ)	91
Фигуре хармоничног противуречја у изражавању средњошколаца (ЈЕЛЕНА СТЕВАНОВИЋ).....	103
О народској лексици у Речнику САНУ (НАТАША МИЛАНОВ)	121
Глаголи рађања у српском језику (лексичкосемантички аспект) (МИЛИЦА СТОЈАНОВИЋ).....	135

Прикази

Милош Ковачевић, <i>Грамаџичка џиџања српскога језика</i> (ДРАГАНА РАТКОВИЋ).....	151
Зборник радова <i>На џочецима модерне српске филологије</i> (АНА РАНЂЕЛОВИЋ)	159
Зборник радова <i>Језик, књижевност, вредности: језичка испраживања</i> (МИЛИЦА СТОЈАНОВИЋ).....	163

БОЈАНА МИЛОСАВЉЕВИЋ
(Учитељски факултет, Београд)

ИМЕНИЦА УЧИТЕЉ У ЛЕКСИЧКОМ СИСТЕМУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА*

У раду се представља лексичкосемантички потенцијал речи *учи-
тељ*, где се узима у разматрање њено семантичко-деривационо гне-
здо и лексичкосемантички односи, парадигматски и синтагматски, у
које ова именица ступа са другим речима српског језика, домаћег и
страног порекла (*инструктор*, *тренер*, *мениџер*, *едукатор* итд.).

Кључне речи: српски језик, учитељ, лексички систем, семантичко-
деривационо гнездо, парадигматски и синтагматски лексички одно-
си.

О значењу и употреби речи *учи-тељ* у српском језику, као и о
синтагматским конструкцијама новијег доба *наставник разредне на-
ставе* и *професор разредне наставе*, својевремено је говорио Б. Тер-
зић (Терзић 2002: 35–37). Поредџи стару словенску реч *учи-тељ* и
ове нове – према овом аутору – рогобатне конструкције, Б. Терзић је
желео широј јавности скренути пажњу на непотребну бирократиза-
цију у језику, с једне стране, а с друге стране, и на неодговарајућу
употребу речи *професор*¹ у српском језику. Циљ једног оваквог кри-

---

* Овај рад је настао у оквиру пројекта *Лингвистичка истраживања
савременог српског књижевног језика и израда Речника српскохрватског
књижевног и народног језика САНУ* (бр. 178009), који финансира Мини-
старство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ *Професорима* се у српском језику називају сва лица са завршеним
факултетом која изводе наставу на свим нивоима предуниверзитетског
образовања, али и наставници универзитета. У другим словенским језицима

тичког осврта, између осталог, био је и да се апелује на јавност да не одбацује из свог језика тако олако стару словенску реч *учиѿељ* и, како то аутор наведеног чланка каже, да не измишља „ученије“ речи и конструкције правдајући такав немаран однос према свом језику новим променама у систему образовања и новим правилима у начину стицања звања *учиѿељ*.

Какву је реакцију изазвао овај апел у јавности и у науци о образовању говори чињеница да се у систему назива наставно-образовних звања и занимања за учитеља у општем значењу данас користе, осим конструкција *ѿрофесор разредне наѿтаве*, и неке друге нове речи као што су нпр. *менѿор*, *инѿструкѿор*, *ѿренер*, *едукаѿор*, *ѿедагоѿки савеѿник*.²

Са овим релативно новим номинацијама, насталим претежно од речи страног порекла, срећемо се како у стручној педагошко-психолошкој литератури тако и у средствима јавног информисања. Стога желимо реч *учиѿељ*, посматрајући је у односу према конкурентним речима и терминима истог или сличног значења, да представимо у лексичком систему српског језика. Циљ нам је заправо да представимо лексичкосемантички потенцијал речи *учиѿељ*, узимајући у разматрање њено семантичко-деривационо гнездо и лексичкосемантичке односе, парадигматске и синтагматске, у које ова именица ступа са другим речима српског језика, домаћег и страног порекла, како бисмо показали колико је реч *учиѿељ* постојана у српском језику. Грађу за ово истраживање узели смо из дескриптивних речника српског језика (Речник САНУ, Речник МС, Речник СЈ МС, Речник ЈАЗУ) и из

(нпр. у руском, чешком, пољском итд.), али и у неким несловенским језицима (нпр. у немачком, енглеском итд.), *ѿрофесором* се називају само универзитетски наставници. Наравно, није нужно, а ни могућно да се у сродним језицима речи истог корена развијају и употребљавају на исти начин. Науци су одавно позната ова лексичка непоклапања у сродним језицима названа међујезичка хомонимија, односно лажни пријатељи (в. Терзић 2002: 35–37).

² Према Правилнику о сталном стручном усавршавању и стицању звања наставника, васпитача и стручних сарадника из 2004, наставницима (запосленима у школама) омогућено је да путем стручног усавршавања и применом наученог у пракси стекну следећа звања: *ѿедагоѿки савеѿник*, *менѿор*, *инѿструкѿор* и *виѿиѿи ѿедагоѿки савеѿник* (Службени гласник, курзив је наш). Према Правилнику о сталном стручном усавршавању и стицању звања наставника, васпитача и стручних сарадника из 2012, наставник, васпитач и стручни сарадник може да напредује стицањем звања *ѿедагоѿки савеѿник*, *самостѿални ѿедагоѿки савеѿник*, *виѿиѿи ѿедагоѿки савеѿник* и *виѿоки ѿедагоѿки савеѿник*.

електронског корпуса српског језика са Математичког факултета. У анализи и интерпретацији језичког корпуса послужили смо се елементима компоненцијалне анализе као једним од значајних метода у испитивању лексичке семантике.

1. Лексема *учиџељ* у речницима српског језика

У савременом књижевном језику, према шестотомном Речнику МС, реч *учиџељ* има три значења. Два њена значења су термилошка јер се тичу сфере образовања. Уже термилошко значење речи *учиџељ*, према шестотомном Речнику МС, јесте 'просветни радник са средњом стручном спремом, са учитељском школом, који ради у основној школи'. У једнотомном Речнику СЈ МС ово значење је делимично измењено у оном делу дефиниције који се тиче учитељеве стручне спреме, па се каже да је *учиџељ* 'просветни радник са учитељском школом, који ради у основној школи'. У вези с овим значењем је и друго, шире термилошко значење речи *учиџељ* 'стручњак који поучава друге у некој врсти знања или вештине: учитељ страних језика, учитељ музике, играња, јахања, пливања и сл.'

Секундарно значење речи *учиџељ* је опште, нетермилошко значење: 'онај од кога се може нешто научити'.

Иако се термилошким значењима речи *учиџељ* у дескриптивним речницима српског језика даје предност у хијерархији значења у оквиру речничког чланка речи *учиџељ*, јасно је да су термилошка значења изведена из овог општег нетермилошког значења. То нам потврђује Речнику ЈАЗУ, речник заснован на историјској грађи нашег језика, у коме се значење речи *учиџељ* описује само као: 'човек који кога учи'.

2. Семантичко-деривационо гнездо лексеме *учиџељ*

Именица *учиџељ* је девербатив глагола *учиџи* настао суфиксом *-џељ*. По творбеном значењу, именица *учиџељ*, као и друга девербативна образовања са суфиксом *-џељ*, припада категорији именица *nomina agentis* чије је опште лингвистичко одређење да означавају некога или нешто као носиоца глаголске радње или процеса. Гледајући семантику именица изведених суфиксом *-џељ*, тј. да ли је код именица *nomina agentis* вршилац радње човек или предмет, затим да ли се вршилац радње карактерише по стварном извршењу радње у датом тренутку или по томе што неку радњу врши стално, по опредељењу, позиву, способности и сл., именица *учиџељ* припада ужој гру-

пи именица *nomina agentis*, тзв. именицама *nomina proffessionis*, *nomina officii* – именицама које значе занимања (Ристић 1982: 202–204).

Иако су именице изведене суфиксом *-иџељ* у савременом српском језику превасходно књижевног карактера, именица *учиџељ* је народна реч. Наиме, суфикс *-иџељ* је по пореклу народни (прасловенски, наслеђен из праиндоевропског језика), али када се почео везивати за глаголе који су означавали духовну или апстрактну радњу, добијао је и књишки карактер (Ристић 1982: 211). Прасловенско порекло самог суфикса *-иџељ* и народно порекло речи *учиџељ* показује нам да је ова реч дубоко укорееена у српском језику.

Лексема *учиџељ* је као мотивна реч послужила за грађење именица са моционим суфиксима *-ица* и *-ка*: *учиџељица* (учитељ + ица) и *учиџељка* (учитељ + ка) са значењем 'жена учитељ', а претходно 'супруга учитеља'. У српском књижевном језику моциони суфикс *-ица* продуктивнији је и фреквентнији од суфикса *-ка* (Ћорић 1982: 81), па се у шестотомном Речнику МС значење речи *учиџељка* упућује на значење речи *учиџељица*. За разлику од именице *учиџељица*, која је своје значење остварила једино као *nomina agentis*, именица *учиџељка* је развила и секундарно значење: 'учитељева жена'.

Све три лексеме, и *учиџељ* и *учиџељица* и *учиџељка*, имају одговарајуће деривате граматичког значења остварене релационим и посесивним придевима *учиџељев* (учитељ + ев) 'који припада учитељу', *учиџељски* (учитељ + ски) 'који се односи на учитеља', *учиџељичин* (учитељич + ин) 'који припада учитељици', *учиџељички* (учитељич + ки) 'који се односи на учитељице' и *учиџељкин* (учитељк + ин) 'који припада учитељки'. Граматичко, прилошко значење остварено је у прилогу *учиџељски* са значењем 'на учитељски начин, као учитељи'. Од деривата граматичког значења, једино је присвојни придев *учиџељев* послужио у стварању нових деривата, тачније у стварању именице *учиџељевица* (учитељев + ица) са значењем 'учитељева жена', која је ограничене употребе с обзиром на то да је забележена само у Броз–Ивековићевом речнику.

Иако лексема *учиџељ* нема толико развијену семантичку структуру (три значења), ипак има неколико лексикализованих деривата. Од именица, ту су *учиџељац* (учитељ + ац) 'ђак учитељске школе', *учиџељиџиџе* (учитељ + иште) застарели назив за 'учитељску школу', *учиџељсџиво* (учитељ + ство) у збирном значењу 'учитељи, учитељски сталеж (колектив)' и 'учитељски позив, учитељска служба'. Од глагола, ту су: *учиџељеваџи/-оваџи* (учитељ + ева/ова + ти), као и њима одговарајуће глаголске именице *учиџељевање/-овање* (учитељева/ова + ње).

Као *nomina proffessionis*, именица *учиџељ* има и одговарајуће именице субјективне оцене: аугментатив *учиџељеџина* (учитељ + еџина,³ често са пејоративним употребним вредностима, деминутив *учиџељчић* (учитељ + чић) често са маркираним пејоративним значењем, али и хипокористичним!⁴ Чисти хипокористици су именице *учо* и *уча* настале скраћивањем творбене основе *учиџељ* и додавањем граматичких наставака (који се уједно могу сматрати и суфиксима) *-а*, односно *-о* у зависности од дијалекатске базе.

Остале творенице мотивисане лексемом *учиџељ* добијене су углавном префиксацијом (*надучиџељ*, *надриучиџељ*, *неучиџељ*, *нузучиџељ*, *џодучиџељ*) и слагањем основе *учиџељ* са другом основом (*вероучиџељ*, *деџоучиџељ*, *злоучиџељ*, *јересеучиџељ*, *народоучиџељ*, *џрвоучиџељ*). Као што се да приметити, наведена образовања у језику имају различиту регуларност кад је реч о стандарду.

Префикси који учествују у слагању са именицом *учиџељ* јесу домаћи префикси, предлошког и непредлошког порекла; нема префикса страног порекла који су учествовали у слагању са именицом *учиџељ*.

³ Аугментатив *учиџељеџина* је један од ретких аугментатива који је суфиксом *-еџина* изведен од именице мушког рода. У српском језику, како наводи В. Јовановић, највећи број аугментатива са суфиксом *-еџина* настао је од именица женског рода (Јовановић 2010: 97).

⁴ У Речнику МС лексема *учиџељчић* је дефинисана као деминутив и пејоратив од именице *учиџељ*. Међутим, пример којим се ово значење потврђује а који гласи: Сада из службе отпуштају *јадне учиџељчиће* (курзив је наш) показује нам да деминутив *учиџељчић* употребљен у овом контексту нема само творбено деминутивно значење и прагматичко пејоративно и иронично значење. Осим ових значења, може имати и хипокористично значење ублажавања, сажаљења, саосећања, што нам потврђује одговарајући придевски детерминатор *јадан* у синтагматском споју са именицом *учиџељчић*. Анализирајући лексикографско дефинисање деминутива на *-че* и *-чић*, неки лексикографи су с правом уочили да се дефинисањем деминутива лексикографском дефиницијом *дем. и џеј. од X* само донекле обухватају семантичко-стилска померања карактеристична за употребу деминутива (а и аугментатива) са значењем занимања. У семантичком пољу деминутива са значењем занимања врло често се осим сема 'лош', 'безначајан', 'никакав', 'који не завређује поштовање', развијају, ако се деминутиви употребе у хипокористичном значењу одређеног прагматичког контекста, и семе 'јадан', 'који је за жаљење, сажаљевање', 'са којим се саосећа' и сл. Сходно томе, предлог лексикографа је да се деминутиви из сфера занимања дефинишу комбинацијом одговарајућих квалификатора: *дем. и хиј. или џеј. од X* (Ристић и др. 2005: 604–605).

Будући да префикс као семантички испуњен елемент у споју са именицом само модификује њено лексичко значење (Радовић Тешкић 2002: 17), код префиксалних именица са основом *учиџељ* можемо рећи да значењска модификација префиксима углавном иде у два правца: у правцу квалификовања и у правцу класификовања.

Модификација у правцу квалификовања тиче се двају елемента: 1) оцене вредности учитељске способности и 2) стручности, оспособљености учитеља за више научних грана, области знања и вештина. Тако се префиксом *надри-* у сложеници *надриучиџељ* потиरे, негира значење именице *учиџељ*, па је *надриучиџељ* 'онај који поучава, учи некога без довољно знања, стручности и сл.'. Префиксом *нуз-* у сложеници *нузучиџељ* значење речи *учиџељ* се проширује означавајући тако 'онога који је оспособљен не само за обављање основних учитељских активности већ и да преноси знање и из додатних активности, вештина, предмета у школи'.

Модификација у правцу класификовања одвија се према двама критеријумима: према томе да ли је неко по професији учитељ или не, што се постиже префиксом *не-* у сложеници *неучиџељ* 'онај који није учитељ (по професији)', и према рангу, чину, положају који неко заузима у учитељској професији, што се постиже префиксима *над-* и *йод-* у сложеницама *надучиџељ* 'професор средње школе, виши учитељ' и *йодучиџељ* 'онај који је по службеном положају одмах до учитеља'.

Именица *учиџељ* се, како смо већ напоменули, јавља и као други део сложеница (*вероучиџељ*, *дейоучиџељ*, *језикоучиџељ* итд.). У тим сложеницама први део спецификује значење речи *учиџељ* као управне речи у сложеници. Спецификовање се одвија тако што се ближе одређује *кога* учитељ као стручњак, добар познавалац поучава (децу, народ) и *у чему*, у којој врсти знања, научне области (у веронауци, језику итд.). Тако имамо следеће сложенице: *дейоучиџељ* 'дечји учитељ', *народоучиџељ* 'човек који просвећује народ, народни учитељ', *вероучиџељ* 'наставник веронауке', *законоучиџељ* 'наставник веронауке, вероучитељ' (од им. *закон* у значењу 'вера'), *језикоучиџељ* 'учитељ, наставник језика'. Већина ових именица је настала калкирањем и не припада општеупотребном лексичком фонду српског језика, осим именице *вероучиџељ* која је оживљена скорашњим поновним увођењем веронауке у школски образовни систем те је постала актуелна и ушла и званично у употребу.

Гледајући (поли)семантичку структуру ових именичких сложеница, запажамо да је код неких значење 'учитељ, наставник одређене области' изведено из општијег, ширег значења 'онај који проповеда,

шири какво учење, веру, идеје и бори се за њих'. Тако је, према Речнику САНУ, основно значење речи *вероучиѿељ* и *законоучиѿељ*, 'проповедник, добар познавалац неке религије, односно реформатор неке религије'. С друге стране, именица *јересеучиѿељ*, осим тог општег значења 'онај који проповеда јерес, вођа јеретика', нема друго значење. Слично је и са именицом *наравоучиѿељ*. Њено једино значење је 'мудрац, филозоф'. А именица *језикоучиѿељ*, осим значења 'учитељ језика', може још да значи и 'реформатор језика'.

У сложеницама са именицом *учиѿељ* први део сложенице у мањем броју примера квалификује значење речи *учиѿељ* као управне речи. У нашем корпусу постоје само два таква примера: *злоучиѿељ* и *јрвоучиѿељ*. Управна реч *учиѿељ* се у сложеници *злоучиѿељ* именицом *зло* негативно квалификује као 'лош, рђав учитељ који не учи правим, одговарајућим знањима и вредностима'. У сложеници *јрвоучиѿељ* реч *учиѿељ* се имплицитно позитивно квалификује речју *јрви* као 'онај који је први, испред свих других (а самим тим вероватно и један од бољих, важнијих, вредних спомињања и сл.)'.

3. Именица *учиѿељ* у парадигматским лексичким односима

Именица *учиѿељ* се са великим бројем других лексема може смисаоно поредити и доводити у системску везу пре свега због садржинских сличности и сродности са њима, али и због сличности у формалном и функцијском смислу. У зависности од природе те сродности, може се говорити о три смисаона односа међу речима из лексичко-семантичке групе 'учитељ' – о укључености смисла (хипонимски односи), о истоветности смисла (синонимски односи) и супротности смисла (антонимијски односи) (Прћић 1997: 95).

Хипонимски односи

Ако хипонимске односе одликује однос смисаоне укључености, који се заснива на вези између надређеног и подређеног појма, за лексеме из лексичко-семантичке групе *учиѿељ* можемо рећи следеће.

Лексема *учиѿељ* у свом основном, примарном значењу 'просветни радник са учитељском школом/факултетом, који ради у нижим разредима основне школе', стоји у кохипонимском односу са лексемом *насиѿавник* у њеном секундарном значењу 'просветни радник са високом стручном спремом који ради у вишим разредима основне школе', са лексемом *јрофесор* у њеном основном и једином значењу 'просветни радник са високом стручном спремом који ради у средњој школи или на факултету' и са застарелим калком *надучиѿељ* 'професор средње школе, виши учитељ'. Њихов хипероним је,

како видимо на основу семантичке интерпретације њихових садржаја, у стандардном терминолошком систему декомпозиит *просветни радник*, односно универбум *просветлар*, нарочито у новинарском жаргону. Иначе, лексема *просветлар* у српском језику укључује и опште значење 'онај који ради у просвети (наставник и административни радник)'.

Овај вид хипонимије је прототипски будући да се одликује свим својствима прототипског испољавања хипонимије. Та својства су следећа: а) хипероним (*просветлар*) и хипоними (*учитељ*, *наставник*, *професор*, *надучитељ*) припадају истој морфосинтаксичкој класи; у нашем случају свих пет лексема су именице мушког рода; б) хипероним и хипоними су посебне лексеме; овде је то пет различитих лексема; в) и хипероними и хипоним су у језику остварени; дакле, у српском језику постоји лексема *просветлар* која је појмовно општија од лексема *учитељ*, *наставник*, *професор*, *надучитељ*, јер генерише значења ових трију лексема (Прћић 1997: 96).

Међутим, прототипски хипонимски однос ових лексема нарушава се ако узмемо у обзир да лексема *наставник* у свом основном значењу има исто оно значење које има и лексема *просветлар* – 'онај који се бави наставом, подучавањем'. Лексема *наставник* тако у основном значењу 'онај који се бави наставом, подучавањем' функционише као хипероним, а у секундарном значењу 'просветни радник са високом стручном спремом који ради у вишим разредима основне школе' функционише као хипоним. Ово нарушавање типичне хипонимије је, како запажа Р. Драгићевић, последица полисемије јер једна лексема помоћу два своја значења истовремено функционише као хипероним и хипоним (Драгићевић 2007: 292).

У кохипонимски однос ступају и оне лексеме из лексичко-семантичке групе 'учитељ' којима се именују врсте универзитетског или научног звања: архаизам *научитељ* 'некадашња титула на универзитету', *предавач* 'универзитетско звање', *саветник* 'назив или саставни део назива титула: научни саветник, педагошки саветник', *професор* 'звање наставника средњих и високих школа с факултетом и особа с тим звањем: универзитетски професор, гимназијски професор, редовни професор, ванредни професор'. Међутим, успостављање хиперонима над овим хипонимским скупом у виду једне лексикализоване лексеме је отежано, осим ако то не би могла да буде лексема *звање* у значењу 'статус који неко може стећи'.

Синонимски односи

Будући да је именица *учиџељ* двореферентни дериват у чију је семантичку структуру ушао целокупан семантички садржај мотивне речи (гл. *учиџи*), она, према запажањима Д. Гортан Премк, не може имати синониме у свом основном значењу. Дакле, у значењу 'просветни радник са учитељском школом/факултетом, који ради у нижим разредима основне школе' именица *учиџељ* ни са једном лексемом не ступа у однос синонимије. Али, како смо показали, ступа у хипонимски однос. У однос синонимије, апсолутне и релативне, ова реч са другим речима може ступати само онда када се остварује у секундарним значењима (Гортан Премк 1997: 143). Лексема *учиџељ* тако, према нашој језичкој грађи, може остварити три синонимска низа.

1) У значењу 'онај од кога се уопште може нешто научити, онај који својим понашањем утиче на друге' лексема *учиџељ* је синонимна са лексемама *научиџељ* (од гл. *научиџи*) 'онај који некога учи, поучава', *наџавиџељ* (од гл. *наџавиџи* 'поучити') 'онај који упућује, поучава некога, који бди над неким', *васџиџач* 'онај који некога васпитава, образује, одгаја'. У овом синонимском низу преовлађују застареле речи, тачније застарела значења општеупотребних речи.

2) Лексема *учиџељ* може бити синонимна и са лексемама *џоучиџељ*, *џроџоведник*, *вероучиџељ*, *јересоучиџељ*, *законоучиџељ*, *мисионар* онда када се остварује у значењу 'онај који на организован или неорганизован начин поучава некога у каквој духовној области ширећи одређене идеје и вршећи утицај'. И овај синонимни низ такође већином чине застареле речи *џоучиџељ*, *јересеучиџељ*, *законоучиџељ*. Речи *џроџоведник* и *мисионар* су општеупотребне речи, али се данас чешће употребљавају у пренесеном значењу: 'одушевљени поборник, присталица, заговорник неке идеје, схватања, религијског учења и сл.'. *Вероучиџељ* је, како смо рекли, увођењем веронауке у школе данас актуелна реч.

3) Када се реч *учиџељ* остварује у значењу 'онај који поучава некога организовано (кроз часове, семинаре, курсеве) у некој врсти знања или вештине', у синонимске односе може да ступа са речју *васџиџач* у значењу 'онај који даје часове некеме, поучава некога', *нузуучиџељ* 'учитељ додатних активности, вештина, предмета у школи', *инџирукџор* 'онај који преноси некеме одређена знања, искуства, који даје инструкције, поучава, учи некога', *џренер* 'онај који вежба, руководи тренирањем припадника разних спортских дисциплина', *едукаџор* 'онај који васпитава, образује некога, који се бави едукацијом', *џодучаваџељ* 'онај који подучава некога у одређеном

знању, вештини'. Према сфери употребе, овај синонимни низ чине застареле речи (*нузучиџељ*, *џодучаваџељ*), општеупотребне речи у застарелим значењима (*васџиџач*), одомаћене стране речи (*инсџрукџор*, *џренер*), али и новије стране речи као што је *едукаџор*, данас врло присутне у образовном српском терминолошком систему; иначе, ова реч забележена је само у *Великом речнику сџраних речи и из-раза* И. Клајна и М. Шипке.

Антонимски односи

У српском језику лексеми *учиџељ* се супротставља лексема *неучиџељ* будући да се префиксом *не-* одриче основно значење речи *учиџељ*. Ове лексеме се међусобно супротстављају на онај начин како се супротстављају прави антоними. Супротстављају им се основна значења и семантички се саодносе пошто се лексема *неучиџељ* дефинише преко лексеме *учиџељ* помоћу тзв. негативне дефиниције: 'онај који није учитељ (по професији)'.¹

Са лексемом *надриучиџељ* лексема *учиџељ* може да остварује тзв. контекстуалну антонимску релацију, и то онда када се негира стручност, способност учитеља. Ова антонимска релација се остварује између секундарног значења лексеме *учиџељ* 'стручњак који поучава друге у некој врсти знања или вештине' и примарног (и јединог) значења лексеме *надриучиџељ* 'онај који поучава, учи некога без довољно знања, стручности и сл.'².

Лексема *учиџељ* стоји у конверзивном односу са лексемама *ученик* и *џак*. У речницима синонима П. Ћосића (Ћосић и др. 2008) и М. Лалевића (Лалевић 2004) синоними речи *ученик* могу бити, осим речи *џак*, још и реч *научник* у значењу 'онај који учи занат, шегрт', *школарац*, *шегрџ*, *џолазник*, *основац*, *средњошколац*, *бруцош*, *џосџидџиломац*, *курсисџ*, *аџсолвенџ*. Међутим, у конверзивном односу са лексемом *учиџељ* не могу стајати сви наведени синоними. Неки од ових синонима конверзивни однос реципрочности и симетричности остварују са другим синонимима речи *учиџељ*. Лексеме *џолазник* и *курсисџ* у конверзивном односу могу бити са лексемама *џодучаваџељ*, *инсџрукџор*, *едукаџор*, *џренер*, *џредавач*; лексеме *слушалац*, *слушаџељ*, *слушач* са лексемом *џредавач*; лексеме *шегрџ* и *научник* са лексемом *маџсџор* 'онај који је изучио занат, који има највишу квалификацију у занатлијском звању'; лексеме *следбеник*, *џрисџиалица*, *насџиављач* са лексемом *џроџоведник* и *џоучиџељ* итд.

4. Именица *учиџељ* у синтагматским лексичким односима

Према корпусу шестотомног Речника МС, издваја се неколико синтагматских спојева са речима из лексичко-семантичког поља речи *учиџељ*. То су спојеви који се тичу учитељевог рада и живота: *учиџељева соба*, *учиџељска школа*, *учиџељски исџиџи*, *учиџељски збор*, затим, метафорични израз *учиџељџица живоџи* у значењу 'историја, повест' и спојеви са значењем вршиоца радње: *учиџељ сџираних језика*, *учиџељ музике / играња / јахања / џливања* итд. Сходно природи нашег истраживања, ми овде пажњу скрећемо само на спојеве *учиџељ сџираних језика*, *учиџељ музике / играња / јахања / џливања* и др.; дакле, на оне са значењем *nomina agentis*, и то у оној мери у којој је потребно само назначити проблематику заступљености и употребу речи *учиџељ* и њених најчешћих синонима *инсџрукџор* и *џренер* у овим спојевима.

Посматрајући електронски корпус савременог српског језика, запажамо да оваквих спојева у нашем књижевном језику има пуно – од оних са значењем 'онај који поучава некога у некој врсти знања или вештина' *учиџељ фудбала*, *фудбалски учиџељ*, *учиџељ рођења*, *учиџељ џевања*, *учиџељ кошарке*, *шаховски учиџељ*, *учиџељ умеџносџи*, преко оних који имају значење 'онај који својим понашањем утиче на другога' *џолиџџички учиџељ*, до оних са значењем 'онај који духовно поучава некога' *учиџељ џравоверја*, *учиџељ џраведносџи*, *духовни учиџељ*, *учиџељ џприродног лечења*, *унуџџрашњи учиџељ*, *живоџџни учиџељ* итд.

У спојевима са значењем 'онај који поучава некога у некој врсти знања или вештина' речи *учиџељ* врло често је конкурентна реч *инсџрукџор*: *инсџрукџор акробаџџике*, *инсџрукџор скијања*, *инсџрукџор вожње*, *инсџрукџор за џрансџорџи оџасног џеретџа*, *инсџрукџор фиџџнеса*, *инсџрукџор леџења*, *инсџрукџор мачевања*, *инсџрукџор рођења*, *инсџрукџор војне обуке*, *инсџрукџор за обуку службених џаса* итд. Када су у питању спортске вештине, у оваквим синтагматским спојевима реч *џренер* је фреквентнија и од речи *учиџељ* и од речи *инсџрукџор*: *џренер фудбала*, *џренер кошарке*, *џренер џливања*, *џренер караџџеа* итд. У вези са речју *џренер*, занимљиво је поменути и нови синтагматски спој у нашем језику *живоџџни џренер* (према енгл. *life coach*) који показује употребу речи *џренер* и изван домена спорта.

Са лексичко-граматичког аспекта, сви ови спојеви могли би бити занимљиви за истраживање, нарочито ако се има у виду да централно поље истраживања у лексичким синтагматским односима

представљају колокације, односно сви аспекти колокација – лексичка спојивост, морфосинтаксичка спојивост, фреквентност, дистрибуција, рестрикција селекције итд. (Драгићевић 2007: 213–214).

5. Закључна разматрања

Реч *учиџељ* је стара словенска реч, дубоко укорееена у српском језику. Њено развијено семантичко-деривационо гнездо показује да је у једној етапи развоја српског језика била веома продуктивна. Иако су многе њене творенице настајале по узору на стране творбене моделе, то се ипак чинило уз помоћ домаћих творбених елемената, чиме се чувала етимолошка веза са мотивном речју *учиџељ*. Данас је реч *учиџељ* много мање продуктивна него раније. Можемо издвојити реч *учиџељџада*, новију твореницу мотивисану речју *учиџељ*, као једну од многих актуелних неологизама насталих суфиксоидом *-џада*, у значењу 'такмичење, надметање учитеља, студената учитељских факултета' (Ћорић 2008: 57–61; Радовић Тешић 2009: 63). Много више него раније реч *учиџељ* данас можемо посматрати у синтагматским и парадигматским односима са другим речима, и то у великој мери са страним речима – *мениџор*, *инсџрукџор*, *џренер*, *едукаџор*.

На овакав данашњи статус именице *учиџељ* у српском језику утицали су пре свега ванјезички фактори. У научној, а све више и у лаичкој јавности, говори се о квалитетном образовању, квалитетној школи, квалитетном наставнику. „Захтеви савременог доба и савремене школе, све више стављају наставника у улогу консултанта, саветника учења и самообразовања ученика. Наставник ученике и даље учи, али је његов превасходни задатак да им помогне да усвоје начине, технике и вештине самосталног стицања знања“ (Богосављевић 2010: 37). Имајући ово у виду, јасно је зашто су у српском језику у сфери образовања, нарочито када се говори о професионалном развоју наставника (учитеља) и о стицању наставних звања, у експанзији речи *мениџор*, *инсџрукџор*, *џренер*, *едукаџор*, *џедагошки савеџник*. Међутим, ове стране речи нису најподесније за означавање степена наставних звања из разлога што су се већ раније усталиле у лексичком систему српског језика у оним значењима са којима са речју *учиџељ*, како смо показали, ступају у однос синонимије. Према савременом схватању образовања и савременом схватању концепта наставника, речи *учиџељ* и речи *мениџор*, *инсџрукџор*, *џренер*, *едукаџор*, *џедагошки савеџник* требало би да буду кохипоними, а не синоними, будући да се њима жели именовати одређени степен звања наставника, васпитача и стручних сарадника у настави. Да ове речи нису довољно погодне ни за номинацију степена наставних звања, показује и

следеће. У Правилнику о сталном стручном усавршавању и стицању звања наставника, васпитача и стручних сарадника из 2004. звање *мениџор* у Правилнику из 2012. замењено је звањем *самостјални ђедагошки савејџник*, а звање *инсџрукџор* звањем *виџи ђедагошки савејџник*. Иначе, синтагматска именовања занимања и звања у служби (нпр. *самостјални ђедагошки савејџник* и *виџи ђедагошки савејџник*), како показују истраживања, имају дужу језичку праксу. Наиме, и некадашњи калкови са префиксима *над-* (нпр. *надучиџељ*, *надинсџекџор*) и *џод-* (нпр. *џодучиџељ*, *џодблагајџник*) који су означавали одређени положај, чин или звање у служби, које је хијерархијски вишег, односно нижег ранга од звања које именује мотивациона реч као основа творенице, у савременом српском језику често су замењиване именовањима синтагматског типа (нпр. *главџи*, *виџи инсџекџор*, *инжењер* ум. *надинсџекџор*) (Радовић Теџић 2002: 76–77, 87–88).

Све у свему, ако је судити по тенденцијама које показују изложени примери, лексема *учиџељ* је и даље постојана у лексичком систему српског језика упркос јаким ванјезичким утицајима и упркос великој конкурентности речи страног порекла и синтагматских бирократских конструкција. Постојаном је свакако чини јасно видљива етимолошка веза са мотивним глаголом *учиџи*, али и дуга језичка традиција.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Богосављевић 2010: Радмила Богосављевић, Савремена школа, квалитетна настава, компетентан наставџик, *Норма XV/1*, Београд, 31–46.
- Броз–Ивековић 1901: F. Iveković i I. Broz, *Rječnik hrvatskog jezika*, I–II, Zagreb.
- Гортан Премк 1997: Даринка Гортан Премк, *Полисџмија и организација лексичког сисџема у срџскоме језику*, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Драгићевић 2007: Рајџа Драгићевић, *Лексикологија срџског језика*, Завод за уџбенике, Београд.
- Електронски корпус српског језика: *Корџус савременог срџског језика на Маџемаџиџичком факулџетџу у Београду*: www.korpus.matf.bg.ac.rs
- Јовановић 2010: Владан Јовановић, *Дџеминуџиџивне и аугменџиџиџивне именице у срџском језику*, Институт за српски језик САНУ, Београд.

- Клајн–Шипка 2008: Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник сѝраних речи и израза*, Прометеј, Нови Сад.
- Лалевић 2004: Миодраг Лалевић, *Синоними и сродне речи срѝскохрваѝскога језика*, Нолит, Београд.
- Правилник о сѝалном сѝручном усавршавању и сѝицању звања насѝавника, васѝиѝача и сѝручних сарадника* 2004 (Сл. гласник РС 14/2-004).
- Правилник о сѝалном сѝручном усавршавању и сѝицању звања насѝавника, васѝиѝача и сѝручних сарадника* 2012 (Сл. гласник РС 13/2012).
- Прђић 1997: Твртко Прђић, *Семанѝика и ѝрагмаѝика речи*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци – Нови Сад.
- Радовић Тешић 2002: Милица Радовић Тешић, *Именице с ѝрефиксима у срѝском језику*, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Радовић Тешић 2009: Милица Радовић Тешић, *С речима и речником*, Учитељски факултет, Београд.
- Речник ЈАЗУ: *Рјечник хрваѝскога или срѝскога језика*, I–XXIII, Југославенска академија знаности и умјетности, Загреб, 1880–1976.
- Речник МС: *Речник срѝскохрваѝскога књижевног језика*, I–VI, Матица српска, Нови Сад, 1967–1976.
- Речник САНУ: *Речник срѝскохрваѝског књижевног и народног језика*, I–XVIII, САНУ – Институт за српски језик САНУ, Београд, 1959–.
- Речник СЈ МС: *Речник срѝскога језика*, Матица српска, Нови Сад, 2007.
- Ристић 1982: Стана Ристић, Морфема *-ѝељ-* у савременом српскохрватском језику, *Наш језик* XXV/4–5, Београд, 189–230.
- Ристић и др. 2005: Стана Ристић, Бојана Милосављевић и Владан Јовановић, Једно од могућих решења обраде деминутива са суфиксима *-че* и *-(ч)ић* (лексикографско-лексиколошки приступ), *Срѝски језик* X/1–2, Београд, 597–616.
- Терзић 2002: Богдан Терзић, Учитељ, у: Драго Ђупић, Егон Фекете и Богдан Терзић, *Слово о језику: језички ѝоучник*, књига друга, Партенон, Београд, 35–37.
- Ђорић 1982: Божо Ђорић, *Моциони суфикси у срѝскохрваѝском језику*, Филолошки факултет, Београд.
- Ђорић 2008: Божо Ђорић, *Творба именица у срѝском језику (одабране ѝеме)*, Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд.
- Ђосић и др. 2008: Павле Ђосић и сарадници, *Речник синонима*, Корнет, Београд.

Резюме

Бояна Милосавлевич

СУЩЕСТВИТЕЛЬНОЕ *УЧИТЕЛЬ* В ЛЕКСИЧЕСКОЙ СИСТЕМЕ СЕРБСКОГО ЯЗЫКА

В настоящей работе представлен лексико-семантический потенциал слова *учиѿѿель*, с учетом его семантически-деривационного гнезда и лексико-семантических отношений, парадигматических и синтагматических, в которые данное существительное вступает с другими словами сербского языка, родного и иностранного происхождения (*инѿѿрукѿѿор*, *ѿѿренер*, *менѿѿор*, *едукаѿѿор* и т. п.). Цель работы состояла в том, что бы указать на прочность или отсутствие прочности слова *учиѿѿель* в сербском языке. Анализ привел нас к следующим выводам.

Слово *учиѿѿель* древнее славянское слово, глубоко вкоренившееся в сербском языке. Его устроенное семантически-деривационное гнездо свидетельствует, что в определенную эпоху развития сербского языка это слово было весьма продуктивно. Гораздо чаще чем раньше в настоящее время слово *учиѿѿель* можно встретить в синтагматических и парадигматических отношениях с другими словами, причем в большой степени по отношению к иностранным словам – *менѿѿор*, *инѿѿрукѿѿор*, *ѿѿренер*, *едукаѿѿор*.

На такой настоящий статус слова *учиѿѿель* оказали влияние в первую очередь внеязыковые факторы. Однако указанные иностранные слова не очень пригодны для обозначения степени преподавательских званий по той простой причине, что они раньше упрочились в лексической системе сербского языка в тех значениях, в которых со словом *учиѿѿель* вступают в отношения синонимии.

Лексема *учиѿѿель* все еще крепко держится в лексической системе сербского языка, вопреки мощным внеязыковым влияниям и вопреки большой конкуренции слов иностранного происхождения и синтагматических бюрократических конструкций.